

ÚJ TÖMEGEK – RÉGI SZELEKCIÓ

FRANCIAORSZÁG ESETE

A NYUGATI VILÁG SOKAK ÁLTAL LEGARISZTOKRATIKUSABBNAK és legakadémikusabbnak minősített képzési rendszere évtizedek óta nem talál választ a korszak alapvető kihívására: arra az ellentmondásra, amely az oktatás tömegessé válása és az erősen szelektív iskolarendszer továbbélése között feszül.

A hagyományos elitképzés – kisebb-nagyobb reformokkal átalakított – alapintézményei, mindenekelelt a klasszikus középiskola és az egyetemi képzés tömegessé válása nem járt együtt a tanulók megváltozott társadalmi arculatához alkalmazkodó módszerek kidolgozásával, s a képzés jellegét meghatározó tradíciók megváltozásával. Az iskolarendszer modernizálását szolgáló újabb és újabb reformprogramok az egyenlőbb esélyek biztosításának jelszavától kísérve születnek, miközben a változatlanul erős társadalmi szelekció az új intézmények keretei között új formát ölt.

Az érettségi és a felsőfokú tanulmányok kapcsolatának francia „modellje” nem tiszta képlet. Alapvető jellemzője a tradíciók meghatározó jelenléte, és részben ebből következően az egymástól eltérő mechanizmusok egymás mellett élése.

A rendszer általános jellemzői

A tankötelezettség az 1959-ben megszületett rendelkezés értelmében 6-tól 16 éves korig tart. A tankötelezettség életkori határa – sok más országhoz hasonlóan – Franciaországban sem esik egybe az iskolarendszer szervezeti tagoltságának valamelyik szakaszhatárával, azaz a minimális tankötelezettség teljesítésével nem lehet a munkaerőpiacon elismert, befejezett iskolai végzettséghez jutni.

Az alap- és a középfokú képzésben az állammal különféle szerződéses viszonyban lévő magániskolák (döntően katolikus egyházi intézmények) az iskolás korú népesség 17%-át oktatják. Az érettségit követő szakaszban a magánoktatás a felsőoktatásra előkészítő osztályok létszámának kb. 12%-át, a technikusképzésnek pedig mintegy 32%-át érinti.

A teljesítmény értékelésének módja régóta viták tárgya. Az érdemjegyet pontszámok fejezik ki (a maximális pontszám 20, ehhez viszonyítják az elért eredményt, pl. 8/20). Használatosak a szöveges megjegyzések is „igen jó”, „jó”, „elég jó” stb.

Az anyaország területe – a Napóleon nevéhez fűződő szabályozás alapján – 27 tankerületre (académie) oszlik. A tanulók szabad intézményválasztását a 60-as évek közepéig nem korlátozták. A „szektorizáció” – amelynek lényege, hogy a lakóhely szerinti tankerületben kell iskolát választani – csak később lépett érvénybe. E korlá-

tozás ellen leginkább a magasabb képzettségű, és a gyerekeik iskolázási stratégiáját tudatosan alakító szülők, illetve szülői szervezetek ágáltak. Részben ennek hatására a 80-as években hivatalosan is enyhíteni igyekeztek a szabályozás szigorúságát. Addigra azonban már igen sokféle módja alakult ki a korlátozások legális, de „trükkös” megkerülésének.

Ebben a képzési rendszerben a vizsgák – s köztük az érettségi – elsődleges szerepe nem a képzés színvonalának biztosítása, hanem a szelekció volt. A képzés egységes színvonalát elsősorban a szakfelügyelet, a részletes tantervi előírások és a választható tankönyvek ellenőrzése révén a rendkívül centralizált állami oktatásirányítás biztosította. Az oktatási rendszer centralizált és erősen hierarchizált jellege – mint annyi minden a francia oktatásügyben – szintén a napóleoni korszak öröksége.

A képzés szerkezeti felépítése

Két fő „ág” egymás mellettisége jellemzi az egyébként rendkívül erősen tagolt, bonyolult módon szerteágazó rendszert. Az egyik a klasszikus képzési ág, amely az úgynevezett „hosszú idejű középfokú képzésen” keresztül vezet a felsőfokú diplomák különböző fokozatáig. A rendszer másik ága (a középfok első ciklusának közepétől, azaz a 13. életévtől kezdődően) lényegében a rövidebb képzési idejű, szakmai jellegű képzési irányokat foglalja magában.

Az iskolázás első fokozata az úgynevezett iskola előtti – a mi fogalmaink szerinti óvodai – képzés (amelynek a közvetlenül az iskolát megelőző szakaszában közel 100%-os arányban vesznek részt a gyerekek), és a 6 éves kortól 11 éves korig tartó elemi iskolai oktatás.

Ezt követi a második fokozat, az egységesített középiskola (collège) 1. ciklusa, amely lévén, hogy a francia iskolarendszerben az alsó- és középfokon visszafelé számolják az osztályokat, a 6. osztállyal kezdődik, és a 3. osztályig (elméletileg 11-től 14 éves korig) tart. A későbbi iskolai pályafutást meghatározó legfontosabb döntés ennek a szakasznak a közepén illetve a végén zajlik. Lényegében itt dől el, hogy ki meddig juthat el a társadalmi pozíciókért folyó versenyben, vagyis ez az iskolai szelekció fordulópontja. 13 éves korukban a tanulóknak (illetve szüleiknek) egymáshoz képest igen eltérő presztízsű képzési utak között kell választaniuk. A tanulóknak a különböző esélyeket biztosító képzési utak közötti elosztása nem vizsga, hanem az úgynevezett orientáció (az iskolai szintű pályairányítás) mechanizmusában dől el. Az erre illetékes testület dönt arról, hogy egy adott tanuló a rövidebb képzésű idejű és az elérhető társadalmi pozíciók szempontjából kevésbé értékes munkaerőpiacra orientálódó szakmai képzés felé, vagy az érettségi fokozat megszerzésén keresztül a felsőoktatás felé folytathatja útját.

A „királyi út” a líceum (lycée) – a gimnáziumi képzésnek megfelelő iskolai fokozat – felső tagozata felé vezet, amely a második, az azt követő első, és a „terminal”, vagyis végzős osztályból áll. A diákoknak másodikban (azaz az első tanévben) kell eldönteniük, hogy a következő évben melyik tagozaton folytatják tanulmányaikat. A tagozaton belül az utolsó évben (a terminalban) specializációt, azaz konkrét

érettségi típust lehet választani. Ezek száma a legutóbbi szabályozást megelőzően két tucatnál is több variációt tett lehetővé. Ennek a tanulmányi útnak a „lezárása”, illetve döntő pontja a „baccalaureat”, a mi fogalmaink szerinti érettségi vizsga.

Az érettségi egyes típusai más-más felsőoktatási intézménytípusban történő eredményes továbbtanulást tesznek lehetővé.

A felsőoktatás hasonlóan tagolt szerkezetű. A különböző hosszúságú képzési szakaszokban egymásra épülő, a továbbhaladást illetve a rendszerből való kilépést biztosító, eltérő értékű diplomák szerezhetők. A felsőoktatáson belül a rövidebb idejű szakmai, illetve a hosszú idejű klasszikus, tudományos képzés jelenti az alapvető alternatívát.

A szelekció mechanizmusai

A francia iskolarendszer legelszántabb bírálói szerint alapvetően még mindig a felsőfokú tanulmányokra történő előkészítésre hivatott. Felépítése és működés módja nem az egyénre szabott képzést, a tanulók képességeinek kibontakoztatást szolgálja. A kiegyenlítő és felzárkóztató mechanizmusok a szociális vagy politikai indíttatású reformok hatására az alaprendszerhez utólagosan hozzáragasztott kiegészítő elemekként működnek, ez pedig megszabja hatékonyságuk lehetséges mértékét is.

Már az elemi iskola első osztályában 10% körüli az évisméltésre kényszerülők aránya. Az évszenteség pedig a későbbiekben behozhatatlan, folyamatosan kumulálódó hátrányokat jelent minden olyan ponton, amikor a további iskolázásra vonatkozó döntés az oktatási intézmények hatáskörébe kerül. Az első osztályban történt bukás egészen az érettségiig érezteti hatását. Nem csupán pedagógiai, pszichológiai okok miatt, hanem azért is, mert a tanári testületek fokozott jelentőséget tulajdonítanak a tanulók „megfelelő életkorának”. Az iskolai szelekció empirikus törvénye: „aki egyszer évet ismételt, az a jövőben is ismétetni fog”. Ezt a mechanizmust nevezik némelyek – nem kevés cinizmussal – „szakaszos lepárlásnak”. Az egységes középiskola első osztályában (a francia számozás szerinti 6. osztályban) makacsul 10% körül jár az évisméltók aránya, és az érettségien elvérzőké ennek kétszerese.

A legnagyobb arányú a rendszerből való kihullás az állami egyetemeken, ahonnan a „nyitott kapukon” keresztül bejutók közel egyharmada már a képzés első ciklusában kibukik vagy önként lemorzsolódik. Az egyetemi képzés első ciklusa lényegében a felvételi szelekciót helyettesíti.

A bukást és évisméltést mint szelekciós eszközt nem csupán pedagógiai romboló hatása miatt éri heves kritika. Ez a gyakorlat mind gazdasági mind társadalmi értelemben rendkívül költségessé teszi a iskolázás folyamatát. Miközben látványos módon növekszik az érettségit szerzőknek az adott korosztályon belüli aránya, az iskolarendszerből mindenfajta befejezett végzettség nélkül kilépőké is aggasztóan magas, szinten állandósult. Gyakorlatilag minden nyolcadik tanuló befejezett képzettség nélkül lép ki a munkaerőpiacra.

A szelekció „nyájas” formája – a pályorientáció

Az oktatási rendszert érintő reformok közül 1975 után az egyik legjelentősebb a Haby (A Giscard-kormány oktatásügyi minisztere) nevéhez kötődő tervezet alapján végbement változás volt. Ez a reform arra tett kísérletet, hogy az uralkodó oktatásügyi ideológia és az intézményrendszer között nagyobb összhangot teremtsen, de rejtetten arra is irányult, hogy a hangsúlyosan egalitáriánus ideológiát összeegyeztesse a modern gazdaság megfelelően képzett szakemberek iránti igényével.

Sok más országhoz hasonlóan 1980-tól Franciaországban is fokozatosan létrehozták a komprehenzív típusú középiskolát (collège), ahol a korábbiaktól eltérően a különböző képességű és ambíciójú gyerekek közös osztályban tanulnak.

Emellett az alapképzést lezáró szelekciós rendszer rugalmasabbá tételét hivatott szolgálni a pályairányítás (orientation) intézménye. A pályairányítás gondolata már a 30-as évek végén is felmerült, de csak a 60-as évek elejétől kezdődött megvalósítása. Az 1963-as reform értelmében a középiskola első négy évét egy két éves ún. megfigyelési és egy ugyancsak 2 éves pályorientációs szakaszra osztották fel. Az első ciklusban a tanárok és a nevelési tanácsadók feladata volt, hogy az egyéni és az intézményes adottságok – például az adott régió képzési kínálatának – figyelembevételével „felvázolják minden egyes tanulóknak az iskoláztatásban megvalósítandó további pályafutását”.

A már idézett Haby-féle reform ennél árnyaltabb megoldásra törekedett. Egy olyan rendszert kíséreltek meg kialakítani, amelyben az egyes tanulók teljesítményének és fejlődésének fokozatos nyomon követése az ebben illetékes szakemberek (tanárok, tanácsadó, iskolaorvos, iskolapszichológus) valamint a szülők folyamatos együttműködését teszi szükségessé. Az orientáció első lépéseként felkérlik a szülőket, hogy közöljék a gyerekek továbbtanulásával kapcsolatos elképzeléseiket. A szülői elképzeléseket figyelembe véve a tanárok javaslatot tesznek, s ha a szülő nem fogadja el a testület döntését, akkor az illetékes tankertületnél fellebbezhet, ahol újravizsgálják az ügyet. (Ha az ő döntésüket sem fogadják el a szülők, akkor a gyereket iskolán kívüli bizottság előtt levizsgáztatják.)

A pályorientációnak ez a „finomított” rendszere hivatott enyhíteni a szelekció korábbi („megfelelt” – „nem felelt meg” címkével minősítő) merev formáját, ugyanakkor humánusabbá, s a még mindig erősen egyenlőségelvű francia közgondolkodás számára legitimmé tenni a gyerekek további életútjára kiható döntés meghozatalát.

Számos kritikus elemzés szerint azonban a tanulóknak ez a fajta elosztása a különböző oktatási pályák között a manipuláció sokkal kifinomultabb eszköze, mint a nyílt szelekció. A nyílt vizsgák rendszerében ugyan sok az esetlegesség, de ezek a gyenge pontok legalább nyilvánosan is támadhatók. Az orientáció mechanizmusa ezzel szemben normaközpontú. Vagyis a tanárok és a többi részvevő kollektív döntése a normának való megfelelést bírálja el, ami ugyan csökkentheti az egyéni előítéletek érvényesülését, de a rejtett társadalmi értékítéletet az egyén ebben a mechanizmusban nem tudja megkérdőjelezni.

A rendszer ellenzőinek – többek között egyes radikális szervezeteknek – a véleménye szerint a folyamatos teljesítményértékelés a vizsgáztatásnál is kifinomultabb eszköz, és az egyén tehetetlen az állandó nyájas megfigyelés alapján hozott ítélettel szemben. A számok önmagukért beszélnek: a képzetlenebb szülők, munkások gyerekeit hatszor nagyobb arányban irányítják a társadalmi karrier szempontjából jóval kisebb értékű, rövid képzési idejű szakmunkásképzés felé, mint a felsőbb társadalmi csoportokból származó diákokat.

Az érettségi francia változata – a Baccalaureatus

A magyar *érettségi* kifejezés alapvetően egy iskolarendszerhez kötődő alkalmassági vizsgát jelent. A francia „baccalaureat”[†] – noha mai tartalma szerint érettségi vizsgaként értelmezhető – komoly történelmi múltjából fakadóan ennél valamivel többet jelent. A baccalaureatus intézménye a feudális korszak öröksége, és bizonyos társadalmi szerepek betöltéséhez szükséges előtanulmányok elvégzését igazolta. A 16. században már két éves, egyetemi szintű logikai tanulmányok sikeres befejezését jelentette, s egyben ez volt a feltétele a következő egyetemi fokozat – a licenciátus – megszerzésének.

Az, hogy az iskolarendszer fokozatait még a 19. században is a feudális időkből kölcsönzött elnevezésekkel illették, jele volt a társadalmi státusz és az iskolázottság egyre erősebb összefonódásának. Az érettségi és bizonyos más minősítő vizsgák lassanként elengedhetetlen feltételévé váltak annak, hogy valaki a feltörekvő polgárság tagjai közé sorolhassa magát. Az érettségi volt az a határvonal, amely elhatárolta a polgárságot az alsóbb társadalmi csoportoktól, s ugyanakkor – legalábbis látszatra – mérsékelte a polgárságon belüli különbségtételt.

Az érettséginek az a szerepe, hogy fenntartsa az iskolázatáshoz való viszonyban az egyenlőség eszményét – a mai napig fennmaradt. Ez a vizsga – modernkori változatának bevezetésekor – eredetileg a nemzeti egység előmozdítását szolgálta. A megszerzett ismeretek színvonalának mérésén túl azonban azt is célozta, hogy – a vizsgák egységes és nyilvános jellege révén – védelmet nyújtson a személyi kapcsolatrendszerek (nepotizmus, protekció) befolyása következtében esetleg elkallódó tehetségek számára.

A francia oktatási rendszer mai szerkezetének és működésének egészére nézve mind a mai napig meghatározó jelentősége van a Napóleon által kezdeményezett reformoknak. A mai érettségi közvetlen elődjének 1808-as bevezetése is az ő nevéhez fűződik. A francia érettségi egyik sajátossága, hogy az azóta is érvényes szabályo-

[†] A szó az ó-provanszál nyelvjárásban még fiatal parasztot jelentett, a kora középkorban, a feudális hierarchia keretei között az ifjú lovagot jelentő „bachelier” kifejezést később minden, pályája elején álló fiatalemberre alkalmazták. Így nevezték a még felszenteletlen szerzeteseket, a nőtlen fiatalembereket, a kézműves-tanoncokat, később a teológushallgatókat és az első egyetemi fokozatot megszerzett diákokat.

zás alapján a baccalaureatus továbbra sem csupán a középfokú tanulmányok lezárását jelenti, hanem egyben a legelső egyetemi fokozatot jelöli.

Noha az érettségit régóta heves kritika éri, sok jel szerint a legmakacsabbul a szülők ragaszkodnak ehhez az intézményhez. Az érettségi reformja a 60-as évek eleje óta napirenden van. Már ekkor felmerült az igény, hogy az erősen szelektív érettségit összhangba kell hozni a tömegessé váló képzésből fakadó új helyzettel. Erre a lépésre azonban – a részleteket érintő számtalan átalakítás ellenére – lényegében máig sem került sor.

Képzési tagozatok – az érettségi típusai

Először az 1992-ig érvényben lévő rendszer főbb jellemzőit mutatjuk be, majd jelezzük, hogy mely pontokon hozott változást a jelenleg bevezetés alatt álló érettségi-reform. A hosszabb idejű középfokú képzésben megszerezhető érettséginek (baccalaureat) alapvetően kétféle típusa van: az általános és műszaki érettségi. A líceum második osztályától kezdődően tucatnyi tagozat közül választhattak a diákok, s ezeknek további bonyolult kombinációi léteztek, amelyek más-más tartalmú és értékű érettségire készítettek elő. A tagozatokat ma is betűkkel azonosítják. Az egyes tagozatok között igen erős eltérés van a diákok társadalmi háttere, iskolai teljesítőképessége szerint, és az egyes tagozatok – sikeres érettségi esetén is – igen eltérő esélyeket biztosítanak a felsőfokú továbbtanuláshoz.

A választható kombinációk rendkívüli gazdagsága mellett a hosszabb idejű középfokú képzésben alapvetően három különböző végzettség szerezhető.

1) Az érettségi első típusa a klasszikus értelemben vett általános érettségi, amely maga is többféle lehet. Egy-egy tagozaton más-más főtárgyak kapnak hangsúlyt, a főtárgyak óraszámja erősen eltérő (és a vizsgaeredmények összesítésekor az adott tárgyakban szerzett érdemjegyeket más-más szorzószámmal számítják be). A klasszikus képzésben az egyes tagozatok közötti alapvető különbség a humán és természertudományos képzés arányait érinti.

A legutóbbi érettségi reformot megelőzően az általános képzési ágon öt fő tagozat közül lehetett választani. Az A-tagozaton az irodalmi tárgyak, illetve a filozófia dominál, minimális természettudományi képzéssel, az itt végzettek zöme lány, aki a bölcsészettudományi karon folytatja tanulmányait. A 60-as években létrehozott B-tagozaton a gazdasági tárgyaké a főszerep – innen a legnagyobb eséllyel a jogi és közgazdasági pályák felé vezet az út. A C-tagozaton a matematika és fizika oktatása áll a középpontban, ez a továbbtanulás szempontjából a tagozatok elitje, mert ez vezet a felsőfokú tanulmányok szempontjából a legértékesebb érettségéhez. Ezen a tagozaton a legmagasabb az első nekifutásra eredményesen érettségizők aránya, innen lehet bejutni legnagyobb eséllyel az elit felsőoktatási intézményekbe, s a diploma megszerzésének esélye is az itt végzettek körében a legmagasabb. A természettudományok uralta D-tagozatról az érettségizettek elsősorban az orvosi illetve a mérnökképzés felé igyekeznek. Az E-tagozat a műszaki érettségire előkészítő átmeneti típus.

2) Az érettségi másik alaptípusa az úgynevezett műszaki érettségi (francia elnevezése: Baccalaureat de technicien, rövidítése BTn). A felkészítés erre három tagozaton történt: F (ipari) G (adminisztrációs és gazdasági, ennek több változata is létezett) és H (informatikai). Ezeknek további altípusai léteztek, 1981-ben például 16 különböző műszaki érettségi közül lehetett választani.

A műszaki érettségit szerzők többnyire nem a klasszikus egyetemi képzés felé folytatják útjukat, hiszen előképzettségük alapján amúgy is kevés esélyük lenne arra, hogy eljussanak az egyetemi diploma megszerzéséig. Azoknak, akik mégis ezt az utat választják, több mint kétharmada már az egyetemi képzés első ciklusában lemorzsolódik. A műszaki érettségit szerzők zöme a rövidebb képzési idejű, szakmai jellegű felsőoktatási képzés keretei között folytatja tanulmányait.

3) A hosszabb idejű középfokú képzésben szerezhető harmadik végzettség a technikus végbizonyítvány (Brevet de technicien, rövidítve: BT). Ez speciális osztályokban szerezhető, és nem egyenértékű a műszaki érettséggel, de a szakmunkás-képzésnél magasabb szintű végzettséget jelent. A korábbi időszakban mintegy ötven különböző szakmára képesítő BT közül lehetett választani. Ezzel a végbizonyítvánnyal elsősorban az egyetemekhez csatolt szakmai felsőoktatási intézményekben (IUT = Institut Universitaire de Technologie) nyílik esély a továbbtanulásra.

I. TÁBLA

Az érettségizettek számának alakulása

	1960	1970	1980	1990
Általános érettségi	59.287	138.707	159.769	246.870
Műszaki érettségi	–	28.600	62.660	112.977
Szakmai érettségi	–	–	–	24.750
Összesen	59.287	167.307	222.429	384.597
Az adott korosztályon belüli arányuk (%)	11,4	20,17	26,0	44,0

A vizsga szervezése

Az érettségi országos jellegű vizsga, amely mindenütt azonos időpontban zajlik, a vizsgatételeket azonban nem központilag, hanem a területileg illetékes tankerületekben állítják össze. Ugyancsak a tankerület felelős a vizsgák lebonyolításáért: gondoskodnak a vizsgabizottságok összeállításáról, a jelentkezők regisztrálásáról, a dolgozatok javításáról. Ezeknek a feladatoknak az ellátásához – tekintettel arra, hogy az érettségi vizsgára jelentkezők száma a tavalyi évben elérte a 600.000 főt – igénybe veszik a legkorszerűbb informatikai eszközöket, és az e célra fejlesztett programokat. Pillanatnyilag egy országosan bevezetett egységes rendszer (és egy ezzel részben konkuráló egyedi program) szolgálja az adminisztrációt és a dolgozatok javítását. Ezeknek a programoknak a segítségével a dolgozatot javító tanár például az általa megítélt pontszámokat szinte minden pillanatban egyeztetni tudja az országos átlaggal.

Az érettségi – és ezzel a szelekció – valójában már a fő vizsgát megelőző évben megkezdődik. Egy évvel az érettségi előtt a tanulóknak francia nyelvből kell vizsgáznuk. Az 1971 óta érvényben lévő eljárás hivatalos megnevezése szerint „előzetes képességfelmérés”, a diákok és a köznyelv azonban francia irodalmi érettséginek nevezi. Tankerületek szerint eltérő, de műfajában azonos próbatételről van szó, egy 4 órás írásbeliről, amely háromféle feladat közül választható (lényegében mindhárom a szövegtelmezés és magyarázat klasszikus műfaja). A dolgozatok névtelenek, és a javítást egy másik iskolában tanító szaktanár végzi. A szóbeli negyedórányi felkészülésből és egy negyedórás beszélgetésből áll. A vizsgabizottság – az objektivitás érdekében – a diák számára ismeretlen tanárokból áll, a vizsga nem a vizsgázó saját iskolájában zajlik. A jelölt magával visz egy 15–20 címből, az általa olvasott, elemzett irodalmi művekből álló listát, amit a saját iskolájában pecséttel hitelesítenek. Ebből jelölik meg a vizsgáztatók az elemzendő művet. Aki ezen a vizsgán nem szerepel eredményesen, az nem léphet tovább a terminal (befejező) osztályba, és így nem jut el magához a tényleges érettségi vizsgához.

Az érettségi vizsga országosan azonos időpontban folyik. Ez azért lényeges mozzanat, mert az egyetemekre történő „szabad” beiratkozás esélyei gyakran az érettségi eredmény kézhezvételének időpontjától is függenek.

Minden érettségi típusnak és tagozatnak saját írásbeli vizsgája van. Az eredmény alapvetően háromféle lehet:

1) A 12 pont feletti átlag azt jelenti, hogy az első fordulóban sikeres az érettségi. A szerencsések a bizonyítvány kézhezvételekor máris hozzákezdhetnek az egyetemi beiratkozáshoz, vagy jelentkezhetnek az úgynevezett felsőoktatásra előkészítő osztályokba.

2) Amennyiben az írásbelin szerzett jegyek nem érik el a megszerezhető 20 pontból a 8-at, az bukásnak számít. Ezt évismétlés, vagy a képzési rendszerből való kilépés követheti, esetleg olyan továbbtanulási lehetőség keresése, amely nem teszi szükségessé az érettségit.

3) Azoknak, akik 8 és 12 pont közötti eredményt értek el, szóbeli vizsgán kell részt venniük, ahol javíthatnak az írásbelin elért eredményen, sőt fakultatív tárgyakból tett kiegészítő vizsgával további pontszámokat gyűjthetnek. Ez azonban idővesztést jelent az egyetemek bejáratánál való sorban állásban.

A megszerzett pontszámok a bizonyítványban egy bizonyos szorzóval (coefficient) kerülnek összesítésre. Például az A-tagozaton az irodalomból szerzett pontszámokat 3-mal, a C-tagozaton a matematikából szerzett pontokat 5-tel szorozzák (az 1992-es szabályozás új szorzószámokat léptetett életbe). A sikeresen érettségizők – az elért összpontszám átlagától függően – minősítő megjegyzést kapnak az érettségi bizonyítványukba. A „nagyon jó” megjegyzés alkalomadtán bizonyos előnyt jelenthet az elit felsőoktatási intézmények felvételi versenyvizsgáira előkészítő osztályokba remélt bekerüléshez.

A vizsgázók eredményességét illetően igen nagy különbségek mutatkoznak az egyes tankerületek illetve földrajzi régiók között. A legmagasabb sikerességi arány a

fővárosi régióban jellemző. Az iskolai bukások nemzetközi mércével mérve is magasnak nevezhető szintje az érettségit is érinti. A sikeresen érettségizők aránya ugyan egyre növekvő tendenciát mutat (tagozatonként is igen különböző), a bukások aránya azonban tartósan 20% körül mozog.

Egyesek a sikeres érettségi vizsgával a zsebükben visszairatkoznak a líceum egy másik tagozatára, hogy tovább gyarapítsák „iskolai tőkájüket” a bejutáshoz a legkevesebbet felsőoktatási intézményekbe.

Az érettségi legutóbbi reformja

Az igencsak bonyolult, és állandóan átalakított rendszer legutóbbi – 1992-től fokozatosan bevezetett – reformja alapvetően a működés áttekinthetőbbé tételét, és bizonyos egyensúlytalanságok kiigazítását célozta.

Az új rendszerben csökkentették a választható tagozatok és a specializációk számát. A líceum felső tagozatának második éve (azaz a mi fogalmaink szerinti első) változatlanul a „szakosodásra való felkészülés, az érdeklődés kikristályosodásának, és a hozott hátrányok felszámolásának időszaka”.

Az általános képzést nyújtó ágon háromra csökkent a fő tagozatok száma. A műszaki ágon a korábbi (többször módosított, bővített) választható tagozatok helyett a tercier-műszaki tagozat bevezetését javasolták, amely két specializációt tartalmaz: igazgatás, illetve kommunikáció és vállalkozás.

Ugyancsak megfogalmazódott az a törekvés, hogy lehetővé kell tenni az általános irányú és a műszaki képzés közötti átjárást, ezzel lehetőséget biztosítva a tévesnek bizonyuló pályaválasztásnak még az érettségit megelőző módosítására.

Három egymást követő oktatási miniszter mindegyike rajta hagyta keze nyomát a többször „megreformált reformon”. A végeredményt azonban az érintettek elkapkodottnak tartják, a szelekciós mechanizmusokat és a vizsga indokolatlan szigorúságát kárhoztatók pedig jelentéktelen foltozgatásként értékelik a változásokat. A gyakorlatban az érettséginek továbbra is tucatnyi kombinációja létezik, s lényegében a tagozatoknak is inkább csak az elnevezése változott.

Az eddig leírtakból a részletek, és ezek gyakori változásának taglalása nélkül is érzékelhető, hogy a francia középfokú képzési rendszerben már igen korai stádiumban, gyakorlatilag az egységes iskolázás első felében eldől, hogy valaki a hosszú (a felsőoktatás felé vezető) vagy rövid (a szakmai képzés felé irányított) képzési ágra kerül. Később a tagozatok és specializációk – útvesztőhöz hasonlóan bonyolult – rendszerén belül rostálódnak ki a kevésbé esélyesek, illetve kezdetét veszi a felsőfokú tanulmányokat jóval megelőző specializálódás, ami a felsőoktatási intézményekbe jutáshoz szükséges iskolai tőke felhalmozását szolgálja.

A változás tendenciái

A közép- és felsőfokú oktatási intézményekben az utóbbi másfél-két évtizedben – sok más fejlett országhoz hasonlóan – igen dinamikus létszámnövekedés ment

végbe. E növekedés hátterében azonban a 60-as évektől eltérően alapvetően nem demográfiai okok állnak. Sőt a létszám-növekedési tendencia a 90-es évek közepén már az érintett korú népesség létszámának bizonyos fokú csökkenése közepette is folytatódik.

II. TÁBLA

Az érettségizettek számának alakulása (az azonos korú népességen belül, %)

Év	Fiúk	Lányok	Együtt
1850	1,3		
1870	1,9		
1880	2,0		
1890	2,2		
1900	1,8		
1910	2,0	0,02	
1920	2,8	0,4	
1930	3,9	1,2	
1940	5,6	2,9	
1950	5,9	4,4	
1960	12,6	12,4	
1970	18,5	21,5	
1980			25,3
1988			36,0
1992			51,2

A prognózisok szerint az ezredfordulóra – a megfelelő korú népességen belül – várhatóan 57%-ra nő az érettségizettek aránya. A politikusoknak a nyilvánosság előtt hangoztatott célkitűzéseiben ennél is dinamikusabb növekedési ütem fogalmazódik meg. 1984 óta az egymást követő kormányok – politikai színezetüktől függetlenül – egységesen kiálltak az érettségizettek (illetve az ezzel azonos szintű végzettséget szerzők) egy generáción belüli arányának 80%-ra emelése mellett.

A nagy arányú létszámnövekedést a politikai megfontolások mellett a gazdasági szféra irányából érkező nyomás is ösztönzi (nő a rugalmasan továbbképezhető munkaerő iránti igény), és ugyanebbe az irányba hat, hogy a családoknak a munkanélküliség kivédésére ma leginkább alkalmazott stratégiája az iskoláztatás. A szakemberek egy része azonban kétségbe vonja, hogy előremutató lenne a jelenlegi rendszer fenntartása melletti további létszámnövelés. Ez a létszámnövelési törekvés ugyanis – tekintetbe véve az érettségizettek továbbtanulási aspirációit – a jelenleginél is nagyobb arányú túlkereslethez vezet a felsőoktatási szférában. Jelenleg a sikeresen érettségizetteknek átlagosan 90%-a tanul tovább. (Ez az arány persze változó az érettségi típusa és a választott felsőoktatási intézmény jellege szerint.)

A francia oktatási rendszer elmúlt két évtizedét az iskoláztatásban résztvevők körének növekedése mellett a szakmai képzés súlyának növelése, formáinak gazdagítása, a továbbtanulási igények egy részének „szakmai útra terelése” jellemezte.

Miközben középfokokon növekszik az általános képzés aránya, megkísérelték új szakmai kimenetek egész sorát létrehozni. A felsőoktatási szférában ugyancsak erős a törekvés az egyetemi diplománál alacsonyabb szintű, rövidebb képzést igénylő, de a munkaerőpiacon keresett végzettségek népszerűvé tételére.

A francia felsőoktatás sajátosságai

A francia felsőoktatás többarcú rendszer, zárt pályákat kijelölő képzési irányokkal, amelyek funkciójukat tekintve sajátos hagyományokat képviselnek. Ezt a rendszert két, egymástól eltérő elvek szerint szerveződő szektor alkotja.

A felsőoktatás „nyitott szektora” valójában az állami egyetemeket jelenti, ahova – legalábbis a jogszabályok értelmében – az érettségi a belépő.

A felsőoktatási rendszer „zárt szektorát” az úgynevezett „Grandes Écoles” hálózat-hoz tartozó intézmények, az ezekre előkészítő osztályok (classes préparatoires), és a viszonylag új keletű, rövid képzési idejű felsőfokú szakmai képzési intézmények jelentik. Ezekbe az intézményekbe a felvétel szelekción alapul, ami a jelentkezők egyedi elbírálását, illetve szigorú felvételi versenyvizsgát jelent.

Egy sajátos nemzeti intézmény: a „Grandes-Écoles”

Ahogy a francia konyhának, úgy a francia felsőoktatásnak is megvannak a maga specialitásai. Ezek között talán a legfontosabb a „Grandes Écoles”-nak nevezett intézménytípus. Olyan képződmény, amelynek nincs is pontos és szabatos definíciója.[†] A legtömörebben a felsőoktatás zárt, elitképző intézményeiként lehetne jellemezni őket. Mintegy 300, méreteit tekintve viszonylag kis képzési intézmény sorolható e kategóriába. Hallgatószámuk összlétszáma átlagosan 100–500 fő körül mozog. A felsőoktatás teljes hallgatói létszámának csupán 8–9 százalék tanul ezekben az intézményekben.

A „Grandes Écoles”-intézmények, amelyeknek elsődleges funkciója a tudományos, adminisztratív, államigazgatási és gazdasági irányító elit kiképzése volt, a 18. század óta folyamatosan jöttek létre.

Az egyetemek a 70-es évekig elfordultak a technikai jellegű ismeretektől, a gyakorlatias pályákra történő képzéstől, s elsősorban a középiskolai tanári, a tudományos kutatói és a szabad foglalkozású értelmiségi pályákra (orvos, jogász, középszintű irányító) készítettek elő diákjaikat. A „Grandes Écoles” intézményekben az államapparátus legfelsőbb szintű kádereinek, a mérnököknek és a vállalati management leendő kulcsfiguráinak képzése folyt.

[†] Maga a kifejezés nyelviileg pontatlanul, de történeti szempontból elfogadható módon fordítva „speciális iskolákat” jelent

Ezzel a ténnyel is összefügg, hogy miközben az erős testületi szellem, a magas pozíciókba került hajdani diákok és az alma mater közötti szoros szálak révén a „Grandes Écoles” típusú intézmények jól működő kapcsolatokat építettek ki az államhatalommal, addig az egyetemek a szélsőségesen centralizált adminisztrációnak alárendelten, a gazdasági élettől elszigetelten, egyre konzervatívabb tradícióik megőrzésével foglalatoskodtak, s az intézményi hierarchiában csak a „Grandes Écoles” intézmények alatti helyet foglalhatták el.

A „Grandes Écoles” intézményeket a diplomák igen magas presztízse jellemzi, amelyet a „malthuzianizmus” szellemében szigorúan próbálnak megőrizni („minél kevesebb van egy diplomából annál értékesebb”). A képzési helyek száma korlátozott, és csak szigorú versenyvizsgák letételével lehet bejutni. Ezek az intézmények fölöznek le a legkiválóbb eredményeket elért érettségizetteket, s az egyetemek kénytelenek beérni a „maradékkal”. A „Grandes Écoles” típusú intézményekben – szemben az egyetemi lemorzsolódás magas arányával és az egyetemi diplomák értékvesztésével – szinte biztos a diploma megszerzése, s ezzel együtt az elhelyezkedés.

A „Grandes Écoles” előszobáit jelentő előkészítő osztályok az érettségi utáni egy, de többnyire inkább két év igen szigorú és célra irányuló tanulást jelentenek állami vagy magánintézményekben, a felsőoktatási intézményekhez tartozó vagy a líceumokban szervezett előkészítő osztályok keretében. A piacon egymással versengő előkészítő intézményeket az előkészítő osztályokból a megcélzott felsőoktatási intézménybe sikeresen bejutók százalékaránya minősíti.

III. TÁBLA

A „Grandes Écoles” és az előkészítő osztályok létszámának alakulása, 1951–1978

Tanév	Előkészítő osztályokban tanulók	„Grandes Écoles” teljes létszáma
1951/52	14.500	32.000
1955/56	16.500	40.000
1961/62	22.800	47.500
1965/66	28.800	64.000
1971/72	29.500	85.000
1975/76	35.200	95.000
1977/78	39.100	99.300

Az adatok azt mutatják, hogy a felsőoktatást érintő igen dinamikus létszámnövekedés a „Grandes Écoles” típusú intézményeket sem hagyta érintetlenül, a kapuk szélesebbre tárása azonban itt jóval kisebb mértékű volt, mint a felsőoktatás egyéb területein.

A felsőoktatás tömegessé válása elsősorban az állami egyetemi szférát érintette, s együtt járt a képzés első szakaszában történő, igen magas arányú lemorzsolódással, illetve a tanulmányi idő – szándékos vagy a bukások miatt bekövetkező – meghosszabbodásával (a 2 év alatt elvégezhető kurzusokat a diákok jelentős hányada 3 sőt 4 év alatt végzi el).

Az érettségi vizsga. Belépés a felsőoktatásba

Az 1980. március 17-én hozott rendeletet értelmében a baccalaureátusi fokozattal rendelkezőknek, azaz a sikeresen érettségizetteknek joguk van arra, hogy bármelyik állami egyetemen továbbtanuljanak. A valóság azonban ennél jóval bonyolultabb.

Egyrészt a felsőoktatás „kettős szerkezete” miatt a képző intézményekbe, s ezen belül is elsősorban a legmagasabb presztízssű intézményekbe történő bejutáshoz továbbra sem elegendő önmagában az érettségi bizonyítvány. Ezek az intézmények igen komoly versenyvizsgákon választják ki leendő hallgatóikat. Ugyanakkor a felsőoktatási intézményekbe – bizonyos feltételek között – érettségi nélkül is be lehet jutni. Az érettségi a törvény értelmében garantálja ugyan a belépést a felsőoktatásba, de ez a korábban vázolt rendszer sajátosságaihoz igazodó korlátozásokkal érvényes.

Az érettségizetteknek joguk van arra, hogy az érdeklődésüknek megfelelő szakon beiratkozzanak valamelyik állami egyetemre. Az egyetemek – különösen pedig a nagy presztízssű fővárosi intézmények – azonban nem képesek korlátlan számban fogadni a jelentkezőket, ezért a bejutás a legkeresettebb egyetemekre illetve szakokra – mivel a megszerzett diploma piaci értéke döntő jelentőségű a további esélyek szempontjából – a legádázabb versengés terepévé teszi a „szabad” bejutást.

A leginkább keresett intézmények – annak ellenére, hogy ez ellenkezik az érvényben lévő rendelkezések szellemével – a nagyarányú túljelentkezés miatt valamilyen formában mégiscsak szelektálnak.

Ha más módon nem, akkor a jelentkezés sorrendjét veszik tekintetbe. Vagyis az egyetemi férőhelyek éppen úgy kelnek el, mint egy színházi vagy mozi előadásra a jegyek, s a leendő hallgatók is éppen úgy sorakoztak a bejáratnál, mint a jegyre várók a mozi előtt. A francia viccsajtnak állandó szezonális témát szolgáltatott az össznemzeti sorban állás, ami a beiratkozások időpontjában megkezdődött.

A jelentkezés gyorsaságának kérdése egyébként – az érettségi lebonyolításának módja miatt – lényegében az érettségi eredményességével, és így közvetve a tanulmányi sikerességgel is összefügg: az lehet gyorsabb a jelentkezésnél, aki „simán” veszi az érettségi akadályt.

Azok a diákok ugyanis, akiknek az érettségi vizsgatárgyakból megszerzett jegyei elérték a jó vagy a közepes szintet (azaz a maximális 20-ból 16, 14 vagy legalább 12-es pontszámátlagot), minden további nélkül alkalmasnak ítéltettek az egyetemi tanulmányokra, megkapják az ezt igazoló dokumentumot – amely a beiratkozás feltétele. Ők érkehetnek tehát legelsőként az egyetem bejáratához, hogy továbbtanulási szándékukat regisztráltassák az adott intézményben.

Az egyetemi beiratkozás két lépcsőből áll. A jelentkezők „dossziét” kérnek az egyetemtól, s személyi anyaguk regisztrálását követően vagy személyes beszélgetésre hívja be őket az intézmény, vagy a dossziében szereplő információk birtokában döntenek a felvételtől az erre illetékes egyetemi szervek. Ezt követően értesítik a jelentkezőt kérelme elfogadásáról vagy más intézményhez történő átirányításáról (ami azt jelenti, hogy az adott egyetem már nem tudja fogadni a jelentkezőt, de

mivel annak joga van valamelyik egyetemre beiratkozni, egy kevésbé keresett intézményt jelölnek meg számára).

A tülekedés és az ezzel járó feszültségek elkerülésére speciális technikai megoldást vezettek be. Az előzetes felvételi jelentkezést összekapcsolták a francia kommunikációs rendszer egyik alapvető jelentőségű hálózatával a Minitel-lel (a telefonvonalakra telepített országos informatikai rendszerrel). A mintegy 3 éve működő rendszer használatába a felsőoktatási intézményeknek már közel háromnegyede bekapcsolódott. Működésének lényege, hogy az érettségi előtt állók még a vizsgákat megelőzően regisztráltatják magukat, azaz megjelölik, hogy hová, milyen szakra kívánnak beiratkozni. Ez részben elejét veszi a felesleges sorban állásnak. Az egyetemi adminisztráció e regisztrálás alapján juttatja el a jelentkezési dokumentumokat vagy jelöli ki az esetleges „személyes elbeszélgetések” időpontját.

A tömeges túljelentkezés tehát arra készíti az egyetemi intézményeket, hogy az egyes képzési formákban, pl. az orvoscépzésben hivatalosan is érvényes *numerus clausus* mellett a felvételi szelekciónak különféle rejtett vagy nyílt formáját gyakorolják. Ezek közül közül a legfontosabbak:

- az „érkezési sorrend” figyelembe vétele,
- a személyi anyag, azaz elsősorban a korábbi iskolai előmenetel, az érettségi típusának és az érettségi eredményének figyelembevétele,
- ez kiegészülhet a jelentkezővel folytatott „beszélgetéssel”,
- a lakóhely és a szektorhoz tartozás figyelembevétele.[†]

Noha törvényes rendelkezések nem szabnak szigorú korlátokat azzal kapcsolatban, hogy valaki az érettségi típusától eltérő felsőoktatási intézménybe vagy szakra pályázzon, gyakorlatilag nem csupán a bejutás esélye kicsi, de az első ciklus elvégzésének a valószínűsége is minimális. Az egyes érettségi típusok felsőoktatási értékét, használhatóságát nem törvényes rendelkezések korlátozzák vagy növelik, hanem a „piac” törvényei.

Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy a különböző típusú érettségivel rendelkezők milyen típusú felsőoktatási intézményekben folytatják tanulmányaikat. Az adatok tanúsága szerint a klasszikus képzési utat bejáró, általános érettségit szerző diákok jóval több mint fele az egyetemeken folytatja tanulmányait, miközben a műszaki érettségivel rendelkezőknek csak ötöde vállalkozik egyetemi továbbtanulásra (s ez is némileg csökkenő tendenciát mutat). 100 általános érettségivel rendelkező diák közül 10–14 a zárt elitképzés intézményeibe előkészítő osztályokba kerül, míg a műszaki érettségivel rendelkezők között ez az arány csupán egy százalék. A rövid idejű, szakmai jellegű felsőfokú képzés iránt többnyire és növekvő mértékben a hasonló előképzettséggel rendelkezők érdeklődnek. Mindez alátámasztja azt az állí-

[†] Az érettségizettnak a saját tankörületében működő felsőoktatási intézménybe történő beiratkozásra van a legnagyobb esélye. A „szektorizáció” kikerülésének egyik módja a fiktív lakhelyváltogatás. Részben ezzel is összefügg, hogy a továbbtanuló érettségizetettek 20–30%-ának állandó lakhelye megváltozik a középfokról a felsőfokú képzésbe lépés időszakában.

tást, hogy a felsőfokú tanulmányok lehetséges irányát már a középiskolai tagozatválasztás, illetve a korai pályorientáció döntő mértékben megszabja.

IV. TÁBLA

Az érettségit szerzők útja a felsőoktatásban (%)

	1980	1985	1990	1992
<i>Általános érettségivel rendelkezők</i>				
Egyetem	64,8	64,2	66,9	66,7
Előkészítő osztályok	12,6	14,0	13,5	12,3
IUT	8,1	9,0	8,4	9,1
Felsőfokú technikusképzés	9,6	12,7	12,2	10,8
<i>Műszaki érettségivel rendelkezők</i>				
Egyetem	18,7	27,7	23,1	21,1
Előkészítő osztályok	1,0	1,0	1,1	1,0
IUT	13,2	9,7	7,8	7,9
Felsőfokú technikusképzés	22,3	31,2	45,8	47,5

Érettségi nélkül

A rendeletek értelmében érettségi vizsga nélkül is lehet felsőfokú tanulmányokat folytatni. Ez részben a szociális hátrányok kompenzálását, a törekvő és szorgalmas pályát tévesztettek pályakorrekcióját szolgálja. Ha valaki betöltötte 20. életévét, és két évet munkaviszonyban töltött, akkor az egyetemeken szervezett speciális felvételi vizsgán sikerrel szerepelve teljes jogú nappali tagozatos hallgatóként folytathatja tanulmányait. Ugyancsak joga van erre azoknak, akik nem rendelkeznek érettségi-vel, de gyermeket neveltek, és betöltötték 24. életévüket.

Az egyetemeken által szervezett speciális felvételi vizsgákra magukban az intézményekben vagy más oktatási intézményekben szervezett kurzusok készítenek elő, s a speciális egyetemi felvételin azok szerepelnek a legnagyobb arányban sikerrel, akik látogatták ezeket a kurzusokat. A felvételi vizsgákat az egyes intézmények maguk szervezik. A felsőoktatásba kerülésnek ez a formája azonban viszonylag kis jelentőségű, alig néhány ezer főt érint évente.

Tanulságok helyett

Ma a képzési rendszer és az érettségi kapcsolatát érintő egyik alapvető ellentmondás abban fogalmazható meg, hogy a középiskola a komprehenzív képzés irányába mozdult el, miközben a képzés tényleges tartalma továbbra sem a mindenki számára elérhető közös ismeretek és készségek kialakítására koncentrál. Az iskola változatlanul az akadémikus és elvont tudásanyag minél rövidebb idő alatti átadására törekszik, s e közben az „út szélén” hagyja azokat, akik nem bírják a túl erős iramot. A kudarcok azt jelzik, hogy a komprehenzív iskola mint alapvető fejlesztési irány nem

egyeztethető össze az elitképzés hagyományaihoz kötődő szelekciós mechanizmusokkal, amelyek ráadásul gazdaságilag és társadalmilag is igen költségesek.

Az érettségi ugyan elvileg belépő a felsőoktatásba – ez azonban nem általánosan érvényes elv. Az elitképzés bejáratánál szigorú versenyvizsgák várják a korlátozott létszámban felvehető hallgatókat, ugyanakkor érettségi vizsga nélkül is meg lehet kezdeni a felsőfokú tanulmányokat.

A felsőoktatásba történő „szabad bejutás” az állami egyetemek felé terelte a magasabb szintű képzettség iránti társadalmi igényt, s ez az egyetemi képzés eltömegesedéséhez, az ebből adódó színvonalcsökkenéshez vezetett. A tömegméretekben kibocsátott diplomák nem oldották meg a munkanélküliség problémáját – viszont a diplomák ugyanezen ok miatt bekövetkezett gyors elértéktelenedése társadalmi méretű csalódottságot keltett.

A francia képzési rendszer, miközben az intézménytípusok egységesítése felé halad, a differenciáltságot az intézményeken belüli tagoltságban teremti meg (tagozatok, szekciók, és az ezekhez tartozó kimenetek sokasága). Ez egyfelől lerontja a pedagógiai hatékonyságot, másrészt inkább fokozza, mint kiegyenlíti a társadalmi csoportok között meglévő esélykülönbségeket.

A iskolázáshoz kapcsolódó társadalmi versengés egy képzési szinttel feljebb tolódott, miközben az elitképzés zárt intézményeinek sikerült megőrizniük pozícióikat és diplomáik piaci értékét.

TÓT ÉVA

IRODALOM

- SALGÓ J. & SOIGNET, M. (1986) *L'éducation et l'enseignement en France I-II*. Bp., Tankönyvkiadó.
- LE SYSTÈME ÉDUCATIF. Cahiers français. Paris, La documentation Française, 1991.
- CZIRÁKY ISTVÁNNÉ (1984) *Franciaország oktatási rendszere*. Bp., OPKM. (Iskolarendszerek)
- ZSIGMOND GYULA (1979) *A felsőoktatás Franciaországban*. Bp., OMKDK.
- BROADFOOT, P. (1986) A nyilvános vizsgáktól a pályorientációs teljesítménymérésig. A francia minta. Bp., OPKM. Kézirat.
- L'ÉTAT DE L'ÉCOLE. 30 indicateurs sur le système éducatif. 1994, No. 4.
- BAJOMI IVÁN (1987) A franciaországi helyi oktatáspolitikai küzdelmek intézményes keretei. Bp., OI Dokumentáció.
- BAYET, G. (1987) Le baccalauréat: Quoi faire? *Revue des deux Mondes* No. 6.
- LEWIS, H. D. (1985) *The French Education System*. London-Sydney, Croom Helm.
- MÁTRAI ZSUZSA (ed) (1991) *Tanterv és vizsga külföldön*. Bp., Akadémia Kiadó. (Közoktatási Kutatások)
- REPÈRES & RÉFÉRENCES STATISTIQUES SUR LES ENSEIGNEMENTS ET LA FORMATION. Édition 1993. Paris, Ministère de l'Éducation Nationale Direction de l'Évaluation et de la Prospective.
- SETÉNYI JÁNOS (ed) (1991) *A francia oktatási kerettörvény*. Bp., Educatio Kiadó. (Oktatási törvénykezés Európában I)
- LE SYSTÈME SCOLAIRE EN FRANCE. Séminaires I. Paris, École Nationale d'administration, Berger-Levrault, 1989.
- UNE FORMATION POUR TOUS. Rapport de la Commission Education. Formation, Recherche. Paris, La Documentation Française, 1989.
- A l'Étudiant és a *Le monde de l'Éducation* c. folyóiratok 1987–1994 közötti számai, valamint évenként megjelentetett speciális érettségi különszámai